

הערות לקינה הקדומה

על חורבן הקהלות בארץ-ישראל

מאת ש. קליין ז"ל

מאחר שידידי המו"ל הנכבד של הקינה על חורבן הקהלות בא"י (1) הזכיר את דעתי על קדמותה שהבעתיה לו על יסוד הכרה שטחית של הקינה — הרני מרשה לעצמי לבסס את דעתי זו, אחרי שניתנה לי ההזדמנות להכיר את הקטע החשוב הזה בשלמותו. כמה פרטים מאשרים לדעתי את השערתי, ואחדים מהם נזכרו כבר על ידי פרופ' אסף עצמו.

קודם כל, הקירבה שבין הקינה הזאת לקינתו של אלעזר קלירי "זכור איכה" (עיין הערה 20 של אסף); המקבילות הבולטות שבינה ובין הקטע, שהובאו בהערות לשורות 27—29; ואולי יש להוסיף על המקבילות (ויחד עם זה כפירוש) לשורה 1: "זכרה ימי ענות" (כצ"ל) את דברי הקינה הקלירית לט' באב על המשמרות "איכה ישבה" אות ז': זכרה... ועתה ענות אמן לא אבו". — עוד יש להעיר על הכתיבה המלאה שאנו מוצאים בכל הקטע הזה (למשל: מימפלתו, ש' 14; איבד, ש' 24; היתחברו, ש' 33; זימנו, שם; ואפילו בפסוקים שלמים, למשל: דלפה נפשי מיתוגה, ש' 18; ליבתי אמולה, ש' 37). כתיבה מלאה זו היתה נהוגה בארץ ישראל למשל בב"ר (טיבריה ועוד), וכן בכתבי-יד קדומים שנמצאו בגניזה. לפי דעתי צדק איפוא זולאי (ע' הערה 20 במאמרו של אסף) שמצד המבנה והסגנון אין שום דבר שיתנגד לקביעת זמנה של הקינה בימי הפייטנים הראשונים.

חשוב לי עוד יותר לקבוע את המאורע אשר עליו מוסבים דברי הקינה. גם פה העיר כבר המו"ל על מקבילה אחת מתוך דברי המדרש המודיע על צרותיה של אוננו (ע' דבריו למספר 2) מידי הנכרים שבקרבתה. אבל מאותו המדרש גופו היה יכול להביא הוכחה גם על צרותיה של חיפה (מידי אנשי הצבא של קסטרא). ברור איפוא שאין לחפש אחרי המאורעות שקרו בחיפה בימי הצלבנים, אם באחד המדרשים הקדומים נזכרו אוננו וחיפה יחד, שזכרונן בא גם בקינה הזאת, שלפי סימניה החיצוניים קדומה היא. גם לצרותיה של לוד מוצאים אנו מקורות קדומים, ודווקא בני המאה

הד' אחר ספה"נ, כמו המדרשים שנרמז עליהם בדבר אונו וחיפה, וכבר הבאנו בספר הישוב, ע' 33, מס' 35—35 א'. האחד נמצא בדברי הירונימוס, המדבר בשנת 352 על רדיפותיו של גלוס בציפורי, בטבריה ובלוד (בלטינית Diospolis), והשני בדברי הפסיקתא רבתי פ' ח', המזכירה חוץ מעכו, ציפורי וטבריה גם את לוד: "ויללה מן המִשְׁנָה זו לוד, שהיתה משנה לירושלים... אמר הקב"ה: עשיתי את הדין בארבעה מקומות אלו, מה שעשו בהם נכרים..." הירונימוס אומר באותו המקום בפירוש, שמלבד ציפורי, טבריה ולוד "עוד הרבה ערים העלה [גלוס] באש" (*plurimaque oppida igni tradidit*). יכול להיות, כי עוד כמה וכמה ערים, שאף הוא ואף בעל הפסיקתא לא הזכירן בפירוש, חרבו באותה שעה. אין איפוא להתפלא, אם במקור יהודי קדום, שעל פיו פייט הפייטן את קינתו, נזכרו גם שאר המקומות וביניהם גם חברון, יפו וחוסיה.

בנוגע לזו האחרונה, חוסיה, היא עסיפיה של ימינו, אף שאין בידינו להביא ראיה מדברי המדרשים הנ"ל, הרי שרידי בית-הכנסת הקדום מוכיחים על חורבנו ועל חורבן המקום. אמנם השרידים שנחגלו מראים על המאה ה-ה', אבל כפי דעתו של הד"ר מייזלר, נבנה, אולי, בית-כנסת זה על חורבות בית-כנסת קדום יותר שנחרב במאה הרביעית. גם בית-הכנסת שבבית-שערים הסמוכה לעסיפיה נחרב, לדעתו, באמצע המאה הרביעית על ידי גלוס (ידיעות ו', ע' 103). נראה לי ברור, שבקינה גופה יש גם רמז ברור להריסת בית הכנסת הזה שהרי כך היא מקוננת:

"זדים היתחברו בחוצפה... — וְעַפָּה עָלִי חֲסֵפָה — זָבֹול חֲרָבָה וְחֲרָפָה" (שש' 33—35), ואין "זבול" אלא המקדש, פה "מקדש מעט", כלומר בית-הכנסת של המקום. באמת, בשאר המקומות הנזכרים בקינה אין זכר להריסת בית-כנסת דווקא, אלא להריגת חשובי הקהלות (עי' דברי המו"ל בנוגע לפרטים). נוראה היתה ההריגה בלוד, ששם נרצחו עשרה הרוגים, — אין פלא איפוא, אם הפסיקתא שהובאה למעלה מדברת על "מה שעשו נכרים" דווקא בעיר ההיא. אילו היתה הקינה בשלמותה בידינו, בוודאי היינו מוצאים פרטים דומים לאלה גם על אדות עכו, ציפורי וטבריה הנזכרות בפסיקתא. לתקופה קדומה מביאה אותנו גם הזכרתה של "חבורת אונו". אין כאן המקום להאריך בעניין "החבורות", שהיו קיימות בארצנו בימי חכמי התלמוד, ורוצה אני להעיר לפי שעה רק על "חבורת כבול", הנזכרת בברייתא של משמרות הכהנים, שקדמותה עומדת למעלה מכל ספק (עי' ספר הישוב, ע' 162 ואילך: "חבורת כבול" מספר י').

אם ממקור אחר לא שמענו על חכמים וסופרים, לומדי תורה ותורת

כהנים בחברון, על [אפר]סמון (?) יפו, כלומר על הבושם הטוב — במובן הרוחני — שהיה נמצא שם; ועל היושבים בועד חכמים בחיפה, הרי אין זה בעצם אלא העניות הגדולה ששוררת במקורות של תקופת התלמוד; אנו מקבלים את התלמוד כספר חתום, אנו שומעים על כמה מאות חכמים, שלמדו ולימדו את התורה, אבל אין אנו רואים את פעולתם בעצם התהוותה של הספרות הענקית ההיא.

ואשר ליפו אין לנו להתאונן אף על החסרון הזה. המו"ל הנכבד כבר העיר על החומר העשיר שבידינו, ועלי להוסיף עוד כזאת: הקינה מזכירה (ש' 23) את "זקין המכובד" שבעיר, והרי אחת הכתובות היווניות של יפו (ספר הישוב, ע' 84, מס' 35) מזכירה את "יצחק הזקן של (קהלת) הקפדוקים". מי יודע אם לא עליו מקוננת הקינה שלנו?

מחיפה יודעים לנו כמה חכמים הנזכרים בתלמודים (ספר הישוב, ע' 44) ובפרט יש להזכיר, את שמה של שקמונה הקרובה ביותר לחיפה, שהיתה עיר יהודית כולה (שם, עע' 155—156). אם גם שם קרו מקרים כמו בחיפה באותם הימים, אין לדעת מתוך הקינה, כי במקום זה נפסק הקטע שלפנינו. פה עלי להעיר, שהמקומות המובאים בקינה מעידים על ידיעת הנקודות על בורין, שהרי הקינה הולכת ומונה אותן בסדרן מדרום לצפון: מתחילה היא בחברון שב"הר"; עוברת משם לסביבות לוד שב"שפלה" ומונה שם את אונן ואת לוד; משם היא עוברת ל"חוף הים", ומזכירה שם את יפו ואחריה את חוסיפה ואת חיפה. אין ספק, שיש בסדר זה כוונה מחושבת, ואם נזכה לגלוייה של הקינה בשלמותה, נמצא גם את שאר המקומות בסדר גיאוגרפי. אף אם אני חושב, שזמן המאורעות, אשר עליהם מדברת הקינה הזאת, הוא אמצעה של המאה הדי' למספרם, הרי אין זה מחייב, שהקינה גופה נתחברה באותם הימים; אלא יש לחשוב, שלפני עיני הפייטן היתה רשימת המקומות, שסבלו מהרדיפות, ובא הוא וחיבר את קינתו לזכר אותם הדברים הרעים. בהתחשב עם מצבו של הקטע הקטן הזה שעלה בידו של פרופ' אסף לגלותו, אין שום אפשרות בידינו להביע אף השערה קלה על מחברה של הקינה, ובאמת לא זה העיקר כעת. עיקר משאלתנו היא: לבקש מאת כל המלומדים המצויים אצל אוצרות "הגניזה" בכל מקומות תפוצותיה, לחפש חיפוש מחיפוש, אולי יעלה בידם למצוא את ראשו ואת סופו של הקטע הזה ויפרסמוהו בהקדם, כי קינה זו תהיה אחד המקורות החשובים ביותר לידיעת מצב הקהלות והיישובים בארצנו בימי התלמוד.